

Mehmet Sadık GÜR*

HARF SEMBOLİZMİNDE SAYISAL DEĞERLER VE SİMYA İLİŞKİSİ -CÂBİR B. HAYYÂN ES-SÛFÎ ÖRNEĞİ¹

THE RELATIONSHIP BETWEEN NUMERICAL VALUES AND ALCHEMY IN LETTER SYMBOLISM -EXAMPLE OF JABIR BIN HAYYAN AL-SUFI-

ÖZET

Harflerin sayı değerleri ele alındığında göze çarpan alanlarından biri de simyadır. Sayısal değerler ve simya arasındaki ilişkiyi Câbir b. Hayyân örneğinde ele almak Arap dili, tasavvuf ve bilim tarihine dair müşterek bir meseleyi aydınlatma potansiyelini barındırmaktadır. Câbir b. Hayyân'ın simyaya bakışının merkezinde mizan ve kükürt-cıva teorisi ile dört unsur (toprak-su-hava-ateş) ve hararet, burûdet, yubüset ve rutûbet olarak isimlendirilen dört tabiat/nitelik etkileşiminin çok önemli olduğu görülmektedir. Klasik dönem kimyasına göre tabiatta bulunan her şey belirli şekillerde dört unsurun dört tabiatla/nitelikle birleşmesinden oluşur. Mizan teorisinde âlemde kemalle nitelenebilecek bir intizam/düzen ve nisbet/oran var olup simya da bu nispeti anlamaya ve oluşturmaya dayalı olarak gelişmiştir. Bu sebeple Câbir b. Hayyân'ın simya anlayışında oranlı sayılar ve sayısal sembolizm son derece mühim bir yer işgal eder. Cıva-kükürt teorisi de özellikle mineral gibi oluşumları açıklamakta kullanılır. Simya, demir ve kurşun gibi değersiz metallerden değerli metalar hâsil edilmesi yoluyla zenginlik, "ikşîr" denilen sihirli madde sayesinde de ab-ı hayata ulaşılabilceği vadedildiğinden Câbir b. Hayyân'ın simya anlayışında değersiz madenlerden altın gibi değerli madenler elde etmede kullanılan ve insana ölümsüz hayat sağlayabilen söz konusu iksire ulaşma teknikleri çok önemlidir. Kendilerinden birkaç yüzyıl sonra Avrupalı takipçilerinin de yapacağı gibi, başta Câbir b. Hayyân olmak üzere Arap simyacıları sanatın sırlarını bilmeyenlerden gizlemek için retorik çözümler (söz oyunları) kullanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Sembolizm, Harf, Sayı, Simya, Câbir b. Hayyân

ABSTRACT

In the field of alchemy, the relationship between numerical values of letters and their symbolic meanings holds significant importance, particularly in the works of Jabir ibn Hayyan. Jabir's approach to alchemy integrates classical concepts like the four elements (earth, water, air, fire) and their corresponding qualities (heat, moisture, dryness, cold). Central to his theory is the notion of balance and the interplay between the sulfur-mercury theory, where the universe is seen as a system governed by proportion and harmony. This balance reflects a cosmological perfection that alchemy seeks to understand and replicate. Jabir's emphasis on proportional numbers and symbolic meanings of letters represents an early attempt to link linguistic symbolism with natural philosophy. Moreover, the sulfur-mercury theory, a core aspect of Jabir's alchemical views, extends beyond metaphors to explain the formation of minerals and metals. Alchemy's promise of transforming base metals into gold and achieving immortality through the "elixir of life" highlights the broader goals of the discipline. Techniques for obtaining precious metals and the elusive elixir are central to Jabir's writings. Additionally, in line with later European traditions, Jabir employed rhetorical devices and symbolic language as protective measures to obscure the esoteric knowledge from the uninitiated, preserving the secrecy of alchemical practices. This exploration of symbolism, proportion, and esotericism places Jabir ibn Hayyan as a crucial figure in the historical development of alchemy.

Keywords: Symbolism, Letter, Number, Alchemy, Jabir bin Hayyan

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arapça Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, E-posta: msgur@aybu.edu.tr / Lecturer, PhD, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Arabic Translation and Interpreting, Ankara/Türkiye, E-posta: msgur@aybu.edu.tr

¹ Bu makale, yazarı tarafından Ankara Üniversitesi bünyesinde hazırlanan *İbn Arabî'de Harf ve Sayı Sembolizmi (İlm-i Huruf)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Harf sembolizminde sayısal değerler ve simya ilişkisini meşhur Câbir b. Hayyân örneğinde ele almak Arap dili, tasavvuf ve bilim tarihine dair müşterek bir meseleyi aydınlatma potansiyelini barındırmaktadır. Fuat Sezgin, İslam tarihinde kimya çalışmalarına dair öncü eserleri kitap neşirleriyle sağlamış ve bu alanda çalışmak isteyenlere takip edebilecekleri bir yol çizmiştir.² Bu konu Arap dili, tasavvuf ve bilim tarihini müştereken ilgilendirdiğinden bu çalışmada Fuat Sezgin'in yönteminden ilham alarak konunun bazı yönleriyle aydınlatmayı hedefledik. İslam tarihinde yapılan kimya çalışmalarının anlaşılması için çok önemli olan simya alanının dil bilimleri ile de sıkı bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Modern dönemde simya tarihine dair çalışmalarda da yine dil bilen araştırmacılar ön plana çıkmaktadır. Mesela bu araştırmacıardan Julius Ferdinand Ruska (1867-1949), Heidelberg'de Samî diller alanında çalışmalar yürütmüş sonrasında Max Meyerhof'la (1874-1945) Bîrûnî'nin (ö. 453/1061 [?]) *el-Cemâhir fi'l-Cevâhir*' adlı eseriyle ilgili çalışmalar bunlara örnek gösterilebilir. Simya alanında öncü çalışmalar yapan Emevî emiri Hâlid b. Yezîd b. Muâviye (ö. 85/704), Ca'fer es-Sâdik şeklinde meşhur olan Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır (ö. 148/765) ve bu çalışmanın konusu olan Câbir b. Hayyân'la özel olarak ilgilenmiştir. Ruska, Mısır'da bulunduğu dönemde buradaki kütüphanelerde simya konulu el yazmalarını toplamıştır. Daha sonra, 1927'de bir araştırma kurumu olan Berlin-Tabiat Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nün başına getirilmiş, 1931'de Tabiat Bilimleri Bölümü'nün başına atanmıştır. Göttingen el yazmalarında bulunduğu *Kitâbu Sirri'l-Esrâr* adlı Ebû Bekir er-Râzî'ye ait eseri 1937'de Berlin'de yayınlamıştır. Ruska'nın çalışmaları kimya, tıp, matematik ve astronomi vb. alanların yanı sıra İslâm medeniyetinin Batı medeniyetine etkisinin anlaşılmasında önemli rol oynamıştır. er-Râzî, Câbir b. Hayyân ve Ca'fer es-Sâdik'in bu ve benzeri alanlarda dünya çapındaki tanınırlıklarında Ruska önemli katkı sağlamıştır. Dahası söz konusu alanlarda terim kullanımına dair önemli örnekler vermiştir. (el-Hâşimî 1978, I, 145-152; Topdemir, 2008; Sıddıkî & Mehdihassan, 1991) S. H. Nasr (1994), Numan Hak'ın "Names, Natures, and Things: The Alchemist Jabir ibn Hayyân and His Kitab al-Ahjar. Syed Nomanul-Haq", kitap tanıtım (book review) ile değerlendirmiş, Langermann (1996) ise Names, Natures, and Things: The Alchemist Jabir ibn Hayyân and His Kitab al-Ahjar (Book of Stones) adlı çalışmasında daha detaylı bilgiler vermiştir.

Simya

Eski kimyada ve gizli ilimlerde sihirle değersiz metallere değerli metal/meta elde etmeyi amaçlayan uğraşıya verilen isim olan simyanın, (Burckhardt, 1999; Eliade, 2000; Kingsley, 2002) "kalıba dökmek, sıvı akıtmak" anlamında kullanılan Grekçe "khymeia" kelimesinin el-kîmiyâ' (الكيمياء) ve daha sonraları da es-sîmyâ (السمياء) şeklinde Arapçaya geçmiş olduğu kabul edilmektedir. Arapçadan Latinceye çeviriler sonrası el-kîmiyâ', *alchemy* şeklini almış ve Avrupa merkezli dillerde bulunan "chemistry" kelimesi de bu kökten türeyerek, yaygınlık kazanmıştır (Anawati, 1996). Simya demir ve kurşun gibi değersiz metallere değerli metaller sağlamak yoluyla zenginliği, "iksîr" denilen sihirli madde sayesinde de ölümsüz bir hayata ulaşabileceğini vaat etmektedir. Burada "San'avî" denilen uzman tarafından

² Fuat Sezgin'in bu ve diğer konudaki çalışmaları bilim insanlarına önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Bu sorumluluk onun gösterdiği ve oluşturduğu izleklerin takip edilerek, İslam bilim tarihi ile insani bilimler ve ilahiyat dahil insanîyetin çıkmazlarına çözüm olabilecek tüm felsefi mirasla aralarındaki köprülerin tekrar kurulması ve gizli kalmış yönlerinin inkişafına katkı sunmakla başlayacaktır.

kimyevi süreçleri kullanarak metali dönüştürme ve iksir elde etme faaliyetinin ana gayesi alemin iç nizamını kavramak ve buna etki etmeye çalışmaktır.

Mısır'ın teknik bilgileri ile Bâbil, Asur ve Greklerin düşünsel birikiminin oluşturduğu Helenistik yapının merkezlerinden biri olan İskenderiye'de yapılan çalışmaların simyayı başlattığı kabul edilmektedir. Zosimos'a ait çok sayıda Grekçe kaleme alınmış erken dönem simya kaynaklarının, insan bedeni, insanın mânevî kemâlatının değerli madenlerle arasındaki mecazi/metaforik ilişkilerin misalleri sûfî literatürde de sıkça rastlanmaktadır. Bu eserlerde Yahudi Mary ile efsanevî kabul edilen Kleopatra'nın ismi geçmekte ve bu ilimlerin Hermes Trismegistos (Kılıç, 1998) tarafından kurulduğu ifade edilmektedir (Taylor, t.y.).

Simyayı tabii ilimlere bağlı alt bir dal olarak gören Taşköprizâde'nin çalışmalarında, birbirinden farklı kabul edilerek eski kimyanın simyadan ayrı olarak ele alınması ilginç kabul edilebilir. Ona göre kökü İbrânîce olan simya ifadesi "Allah'ın ismi" demek olan Sîm-Yeh'ten neşet etmiştir. Fizikte ise simya ilmi ise algı olarak hakikatte olmayan şeyleri varmış gibi göstererek, havayı da tabii bir yansıtma edatına dönüştürerek meydana getirilen görüntülerle sihir yapma sanatıdır. Havanın değişken tabiatlı olmasından dolayı bu görüntülerin algılanmaları da geçici sürelidir. Bunların oluş keyfiyeti ise sadece ehline beyan edilmesi gereken sırlı/gizemli bilgiler olarak ifade edilmektedir. Yine Taşköprizâde, sihirbazların havas ve hurûf ilimlerinin birleşiminden mümteziç bir metot uyguladığını ifade etmektedir (Taşköprizâde, 1968, s. III/325-341).

Tasavvufî düşüncüyü felsefî boyutlarla buluşturmak suretiyle İslâm düşüncesinde kendisinden sonraki dönemler için bir takım yapısal değişiklikler meydana getirerek sufi söylemi de dönüştüren İbnu'l-Arabî, unsurların ortaya çıkışının feleklerin (*eflak*) hareketleri neticesinde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Allah'ın dört günde anasır-ı erbaayı halk ettiğini, unsurların içinde her ne kadar en üst mertebede ateş (*nar*) bulunsa da Âdem'in (a.s.) çamurundaki suyun (*ma*) en tesirli olduğunu belirtmektedir. Anasıra niteliklerini bizzat Allah'ın verdiğini belirtmektedir. İbn Seb'in ise benzer bir yaklaşımı, dört unsurun keyfiyet ve fiilleri arasında bir denkleğin var olduğunu, ateşin parlak olması hasebiyle cisimleri (*ecsam*) kendi tabiatına dönüştürdüğünü, havanın, letafet ve şeffaflık niteliği dolayısıyla suretlerle hızlı ve kolay bir şekilde etkileşime girdiğini, suyun da aynı niteliklere sahip olduğunu, toprak unsurunda ise yoğunluk olduğun vurgu yapmaktadır (Karlığa, 1991).

Câbir b. Hayyân es-Sûfî

Cabir b. Hayyân, 721/2 yılında Tus'ta doğmuştur. İslami çalışmalarının yanı sıra, matematik ve bilim alanında iyi bir eğitim almıştır. Kufe şehrine yerleştikten sonra, Abbasi halifesi Harun Reşid'in (786-809) saray simyacısı olmuştur. Ancak ona asıl şöhretini ve manevî takviesini Cafer Sadık'ın yakın bir talebesi olması sağlamıştır. Fuat Sezgin'in aktardığına göre ise Cildekî, Cabir'in doksan seneden fazla yaşadığını ve öldüğünde yastığının altındaki *Kitâbu'r-Rahme* nüshasında bulunan bir kayıttan 200 (815) senesinde³ Tus'ta vefat ettiğini belirtmektedir (Sezgin, 1967-2010, IV, 134).

Sembolik bir bilim olarak İskenderiye simyasından esinlenerek tasavvufta, bâtinî akımlarda ve loncalarda icra edilen zanaatlar ele alındığında İslâm simyasının ilk temsilcileri olarak Emevî emiri Hâlid b. Yezîd, Ca'fer es-Sâdik (Öz, 1993) ve onun talebesi, klasik İslâm

³ Fuat Sezgin'in aksine Pierre Lory, Cabir'in muhtemel vefat tarihini 803 senesi olarak vermektedir.

simyasının ve kimya tarihinin zirvesi sayılan Câbir b. Hayyân öne çıkmaktadır (Kaya, 1992). İbnu'n-Nedîm, künye olarak Ebû Mûsâ şeklinde bilinen Câbir b. Hayyân'ın (Câbir b. Hayyân, 1935) aynı zamanda es-sûfî nisbesi ile bilindiğini de ifade etmektedir (İbnu'n-Nedîm, 1978). Câbir b. Hayyân'ın simya anlayışı, mizan ve kükürt-cıva teorisi ile birlikte toprak-su-hava- ateş şeklindeki anasıra; hararet, burûdet, yubûset ve rutûbetten (*sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlılık*) müteşekkil olan dört tabiat/niteliğe dayanır. Tabiatta bulunan her şey belirli şekillerde dört unsurun dört nitelikte birleşmesinden oluşur. Mizan teorisine göre âlemde bulunan her şey de aynı şekilde kâmil bir intizama ve nisbete sahiptir. Simyanın görevi bu nispeti kavramaya ve oluşturmaya dayalıdır (Nasr, 1991, s. 263). Câbir b. Hayyân'ın simya anlayışında bu sebeple oranlı sayılar ve sayısal sembolizm son derece önemli bir yer tutar. Cıva-kükürt teorisi ise minerallerin oluşumunu açıklamakta kullanılır. Câbir b. Hayyân'ın simya anlayışı değersiz madenlerden altın vs. gibi değerli madenler elde etme ile ve insana ab-ı hayat sağlayabilen iksire ulaşma teknikleri değerli görülmüştür.

Câbir b. Hayyân'ın eserlerinin dökümüne *el-Fihrist*'te yer veren İbnu'n-Nedîm, Câbir b. Hayyân'dan naklen onun 1300 risâle kaleme aldığını anlatır. Câbir b. Hayyân'ın kimyaya dair çabalarını ele alan yetmiş kitap, onun bu alandaki esas diyebileceğimiz çalışmalarını teşkil etmektedir. *Kutubu'l-Mevâzîn* ismiyle bilinen 144 kitapta Câbir'in tabiat felsefesi, simya-kimya ve sır ilimleri ile ilgili fikirleri bulunmaktadır (İbnu'n-Nedîm, 1978, s. 500-503). J. Ruska ve P. Kraus ve P. Lory'nin nispet edilen bazı eserlerin Câbir b. Hayyân'a ait olmadığı ve hatta bir topluluğa (ekol) ait olması gerektiği ve bu eserlerin bir kişiye ait olamayacağı yahut sonraki bir dönemde bir topluluk (ekol) tarafından yazıldığını iddia etmişlerdir. Ancak bu iddialar Fuat Sezgin tarafından eleştirilmiştir (Sezgin, IV/152-175; "Editor's Introduction", Câbir b. Hayyân, 1986).

Modern çalışmalarda ise özellikle Paul Kraus'un Cabir'in eserleriyle alakalı geniş ve kapsamlı listesi önemli kabul edilmektedir⁴ (Jabir Ibn Hayyân, 1943; Kraus, 1977). Fuat Sezgin ise önce Câbir b. Hayyân ile ilgili yapılmış modern çalışmaları listeledikten sonra Câbir b. Hayyân'ın eserlerinin yazmaların bulunduğu şehirleri/mekanları, günümüze ulaşan eserlerinin isim listelerini, nüsha farklarını ve bu eserlerin ilmi neşirleri içeren bir kaynakça vermiş ve bu kaynakçaya Kraus'un hazırladığı listede eksik bırakılan bazı eserleri de ekleyerek bu çalışmayı ileri götürmüştür (Sezgin, IV/229-269). Holmyard, Câbir b. Hayyân'ın on bir eserini yayınlamıştır (Câbir b. Hayyân, 1928). P. Kraus da *Muhtâru Resâ'il* çalışmasında eserlerinden seçtiği bazı metinleri yayımlamıştır (Câbir b. Hayyân, 1935). Yakın zamanda Uzakdoğu kökenli araştırmacı Masayo Watanabe de Cabir'le ilgili önemli çalışmalar yapmıştır (Watanabe, 2020). Bu da bu alana dair araştırmaların arttığını göstermesi açısından önemli ve sevindiricidir.

Hava, ateş, toprak ve su sırasıyla verilen aşağıdaki tablolarda harfler hem Esmâ-i ilahiye ile hem de Kur'an-ı Kerim'den surelerle eşleştirilmiştir. Bunların tabiatları Arap alfabesinden her yedi harflik grup bir yedili ile eşleştirilmek suretiyle anasırdaki her türlü fiil ve infial harflerin kuvvetiyle değerlendirilerek; neticede harflerin kozmik âleme dair şifreler barındırdığı kanaati hasıl olmuştur. Bu gizemli/esrarlı işaretlerin anlamı çözüldükçe âlemin iç yapısının

⁴ Kraus'un Cabir b. Hayyân'a dair MEB İslam Ansiklopedisindeki maddesi de bu konuda önemli bir kaynaktır.

kavranacağı ve belli birtakım yöntemlerle alemde tasarruf imkanına kavuşulacağı zikredilmiştir.⁵

Harflerin Etki ve Tabiatları

أثار وطباع الحروف

Tablo 1. Hava Rutûbet Hararet

Hava Rutûbet Hararet هواء رطب حار						
İlgili Sure السورة	Harf الحرف	İsm-i İlahi الأسماء الإلهية		Sıra No		
İhlas	الإخلاص	Cim	الجيم	el-Ganî	الغني	7
İnşirah	الإنشراح	Zay	الزاي	el-Hayy	الحي	6
Şems	الشمس	Kef	الكاف	eş-Şekur	الشكور	5
Kevser	الكوثر	Sîn	السين	el-Muhyî	المحي	4
Fecir	الفجر	Kaf	القاف	el-Muhîr	المحيط	3
Zilzal	الزلزلة	Sa	الثاء	er-Rezzak	الرزاق	2
Nasr	النصر	Za	الظاء	el-Azîz	العزیز	1

Tablo 2. Ateş Hararet Yubûset

Ateş Hararet Yubûset نار حار يابس						
İlgili Sure السورة	Harf الحرف	İsm-i İlahi الأسماء الإلهية		Sıra No		
Alak	العلق	Hemze	الهزمة	el-Bedî	البدیع	7
Duha	الضحى	He	الهاء	el-Bais	الباعث	6
Hümeze	الهزمة	Tı	الطاء	el-Muhsî	المحصي	5
Fatiha	فاتحة الكتاب	Mim	الميم	el-Camî	الجامع	4
Felak	الفلق	Fa	الفاء	el-Kavî	القوي	3
Fil	الفيل	Şin	الشین	el-Mukaddir	المقتدر	2
Kafirun	الکافرون	Zal	الذال	el-Müzill	المنزل	1

Tablo 3. Toprak Yubûset Burûdet

Toprak Yubûset Burûdet تراب يابس بارد						
İlgili Sure السورة	Harf الحرف	İsm-i İlahi الأسماء الإلهية		Sıra No		
Nas	الناس	Ba	الباء	el-Latif	اللطيف	7
Kur'an'ın Tümü	كل القرآن	Vav	الواو	Refiu'd-Derecat	رفيع الدرجات	6
Kureyş	قريش	Ya	الياء	er-Rab	الرب	5
Adiyat	العاديات	Nun	النون	en-Nur	النور	4

⁵ Bu tabloların geliştirilmesinde harf- ilahi isim eşleştirilmesini benimseyen Endülüslü Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin fikirlerini farklı formatlarda sunan Cezayirli araştırmacı Abdülbaki Miftah'ın eserlerinden ilham alınarak yararlanılmıştır. Bkz. Abdülbâkî Miftâh, *Buhûs havle kütübî ve mefâhîmî 'ş-Şeyhi 'l-Ekber Muhyiddin ibni 'l-Arabî* (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011); Abdülbâkî Miftâh, *Mefâtihu Fusûsi 'l-Hikem* (Dâru'l-Kubbeti'z-Zerkâ li'n-Neşr, 1997).

Beled	البلد	Sad	الصاد	el-Mümît	المميت	3
Mesed	المسد	Ta	التاء	el-Kabid	القابض	2
Tekasür	التكاثر	Dat	الضاد	el-Alîm	العليم	1

Tablo 4. Su Burûdet Rutûbet

Su Burûdet Rutûbet						
ماء بارد رطب						
İlgili Sure السورة	Harf الحرف	İsm-i İlahi الأسماء الإلهية	Sıra No			
Maun	الماعون	Dal	الدال	el-Mübin	المبين	7
Leyl	الليل	Ha	الحاء	el-Âhir	الأخر	6
Karia	القارعة	Lam	اللام	el-Kahhar	القهار	5
Kadr	القدر	Ayn	العين	el-Batın	الباطن	4
Asr	العصر	Ra	الراء	el-Musavvir	المصور	3
Tin	التين	Hi	الخاء	el-Hakim	الحكيم	2
Beyyine	البيينة	Gayn	الغين	el-Zahir	الظاهر	1

Câbir b. Hayyân'a göre, basit (besait) olan esas prensiplerin aslı keyfiyet-i erbaa olup gerçekleşmesi ancak niceliğin müdahil olmasıyla dört keyfiyet mümkün olmaktadır. Anasır-ı erbaa muayyen bir terkip (*mürekkebe*) sayesinde mahlukatı vücuda getirmektedir (Kaya, 1992). Simyacı mizan/denge teorisinde ise unsurlar önemsenmiştir. Şöyle ki alemde dört adet unsur (*anasır-ı erbaa*), senede dört mevsim (*fusul-i erbaa*), insan bedeninde ise dört ana organ bulunmakta olup bu organlarla irtibatlı olan dört karışımın (*ahlât-ı erbaa*) varlığına vurgu yapmaktadır. Ateş, hava, su ve toprak küresi şeklinde ay-altı âlemde sıralanan bu anasır, ateş ve havanın merkezden çevreye doğru bir hareket yönü varken, su ve toprak ise çevreden başlayarak merkeze doğru yönelmektedir. Tüm bunlar düz çizgi doğrultusunda hareket eden unsurlardır.

Câbir b. Hayyân'ın takipçisi kabul edilen Beauvais Vincent, cıva-kükürt kuramını mineral oluşumunun ve maddenin dönüşümünün esas prensibi olarak kabul etmektedir (Koç, 2009).

Eski kimya ve simya arasında bir ilişki olduğunu kabul eden ve simyayı bir sihir tekniği olarak gören İbn Haldûn'un yaptığı açıklamalara bakılacak olursa Câbir b. Hayyân'ın eserlerine güvendiği düşünülebilir. Ona göre kimyacı veya simyacının güçleri kozmolojik yönden harekete geçmekte ve böylece yapılan eylemin sihir olduğu ortaya çıkmaktadır. İbn Haldûn'a göre sihrin her çeşidi fikhî bakımdan yasaktır. İbn Haldûn, ilm-i hurûf ile simya arasında çok sıkı ve önemli bir irtibatın olduğunu belirtir. Sûfiler tarafından yapılan nitelendirmeye göre harfler ilmi, simya ilminin bir alt disiplini. İbn Haldun'a göre, sûfî riyâzeti (nefis terbiyesi) teoride bazı simya tekniklerine kapı aralamıştır. Müslüman sûfilerin uygulamalarında ise bunları başarmak için yeterli çabaları bulunmadığını belirten İbn Haldûn, öte yandan peygamberlerin harici dünyayı etkileme aracı olan mucizelerinin ise nübüvveti özgü olan ilâhî kudret sayesinde gerçekleştiğini vurgulamaktadır (İbn Haldûn, 1401, s. III/1147-1165).

Kadî Sâid, Câbir b. Hayyân'ın bazı hususiyetlerini zikrederken "O, tabiat ilimlerinde ileri, kimya sanatında ise eşsiz idi. Bu konuda birçok telifi ve meşhur eseri vardı. Bununla birlikte

Câbir, felsefi ilimlere hâkim, bâtin ilminde ise mukallittir. Öyle ki bu yol, Hers b. Esed el-Muhâsibî ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî ile onların denkleri olan sûfilerin tarikidir” (Sâid, 2014. s. 161-162) demiştir. Mahmut Kaya’ya göre ise, tıpkı simyada olduğu gibi kimyanın da bir çeşit gizemli-bâtınî-esrarlı olarak telakki edilmesinden hareketle çalışmalarından elde ettiği formüllerinin ehil olmayanların eline geçmemesi için gizlilikle hareket ettiğini ya da ustası Ca’fer es-Sâdık gibi zâhid olduğunu ifade etmektedir. Buna karşın sadece es-sûfi nisbesine dayanarak Câbir b. Hayyân’ın tasavvufla kayda değer bir irtibatının bulunduğunu söylemenin de güçlüğüne vurgu yapmaktadır (Kaya, 1992).

Câbir b. Hayyân açısından Kûfe şehrinin havasının kimya analizleri için uygun olmasının yanısıra sonraki dönemlerde kendisinin öne çıkmasını sağlayan Ca’fer es-Sâdık gibi bir hazineden istifade etme imkânına kavuşmuştur. İbnu’n-Nedîm’de geçen anektoda göre Kûfe’de Bahtiyâr (967-978) döneminde bir yapı bulunmuş, yapıda 200 batman (ölçü/ağırlık birimi olan bu ifade günümüz ölçülerine göre yaklaşık olarak bir ila bir buçuk ton ağırlığına denk gelmektedir) ağırlığında altın bulunan bir havan ile pota bulunmuştur. Câbir b. Hayyân’ın evinin de burada olduğu düşünülmektedir (İbnu’n-Nedîm, 1978, s. 499). Çalışmalarını Bağdat’ta kısa süre devam ettiren Câbir b. Hayyân, Bermekîler’in yönetimden uzaklaştırılması akabinde Kûfe’ye tekrar dönerek Me’mûn dönemine kadar burada çalışmalarını gizlice sürdürmüştür.

Câbir b. Hayyân bilgi ve marifetini “hikmetin kaynağı” dediği Ca’fer es-Sâdık’tan tahsil ettiğini ifade etmektedir. Câbir b. Hayyân’ın, Ca’fer es-Sâdık’ın talebesi olup olmaması yönündeki ihtilaf “Efendim Ca’fer bana dedi ki” şeklinde eserlerinde geçen bu ibare ile Ca’fer es-Sâdık’ı mı? yoksa Bermekî veziri Ca’fer b. Yahyâ’yı mı? kastettiği konusundaki tartışmaları güçlendirmiştir. Her iki görüşü de destekleyen veriler bulunmaktadır (İbnu’n-Nedîm, 1978, s. 499; Câbir b. Hayyân, 1935, s. 306).

Câbir b. Hayyân’ın matematik, tıp, felsefe ve astronomi gibi alanlarda eserleri varsa da çalışmaları daha çok kimya-simya alanında ön plana çıkmıştır. Fuat Sezgin’in aktardığına göre, E. J. Holmyard bilim tarihinde Câbir b. Hayyân’ın sadece bir simyacı-kimyacı değil aynı zamanda bir tabip, astronomi bilgini ve filozof olması yönüyle de hususi bir konumunun varlığı kanaatindedir. Câbir b. Hayyân’ın simya/kimya tarihindeki yerine dair E. O. Lippmann ise, modern kimyayı tesis edenlerle Câbir b. Hayyân’ın eşitliğini vurgulamaktadır (Sezgin, 1967-2010, IV/244).

Câbir b. Hayyân’ın aşağıdaki ifadesi uygulamaya verdiği önemi göstermektedir (Câbir b. Hayyân, 1935, s. 232).

“Şunu iyi bilmelisin ki, bu kitaplarda biz kesinlikle inceledikten sonra duyduklarımızın, bize söylenenlerin ve okuduklarımızın değil, sadece gördüklerimizin özelliklerinden bahsediyoruz. Deneylerini yaptıktan sonra sahih olanları kayda geçiriyoruz (*evredna*) batıl olanı da reddediyoruz. Ayrıca bu topluluğun (*el-Kavm*) sözleri ile karşılaştırdık.

Bu tür bir yöntem izlemiş olması sebebiyle olsa gerek bazı Orta çağ kimyacıları büyük ölçüde Câbir b. Hayyân’ın tesirinde kalmıştır (Saraç, 1963, s. 4-15).

Câbir b. Hayyân’ın, insanın mikro âlem, kâinatın makro âlem oluşuna dair geleneksel bakış açısına ve gökyüzündeki kuvvetlerin yerdeki olay ve vakıalara belli miktarda tesir etmesini kabul fikrine istinat eder. Bunun yanında kâinatın sayılarla ilgili kısımlarına ilgi

göstermesi ve ilmi olarak deney ve ölçümlere de son derece ehemmiyet vermesi Pisagorcun bakışın alemdeki asıl faktörün sayı olduğuna dair kabullerinin etkisidir.

Harflerin (Huruf) tanımı, muvazaa (karşılıklı anlaşmaya dayalı olarak) kesitlenmiş seslere delalet eden şekiller olduğundan, nazmıyla uyulaşım sağlanmış manalara işaret eder (el-A'sem, 1989, s. 178).

إن حدّ الحروف انها الاشكال الدالة بالمواضعة على الأصوات المقطعة تقطيعاً يدلّ بنظمه على المعاني بالمواطأة عليها

Varlık mertebeleri değerlendirilirken Câbir b. Hayyân'ın eserlerinde madenlere özel bir ehemmiyet atfedilir. Onun kimya anlayışına-tezine göre madenler kükürt-cıva karışımının belli oranlar ve muayyen semavî tesirlerle bir araya gelmesi neticesinde oluşurlar. Müellife göre madenler aslen *kevakibin* (gökyüzündeki hareket eden cisimler) dünyadaki alametleridir. Madenlerin meydana gelme ve dönüşme (*tahavvül*) işlemlerinde asıl olan cıva ile kükürdün sadece kimyasal elementler olarak değil, Arap dilindeki gramer konularından müzekker ve müennes ilkeleri şeklinde tabir edebileceğimiz birer oluş ilkesi olarak anlaşılması gerekmektedir. *San'avî* denilen simyacıya göre madenlerin kamili/mükemmeli altındır ancak altının toprak içinde tekevvünü çok uzun zaman almaktadır. Simyacı oluşma sürecini hızlandırmaya çalışan kimsedir, simyacı değersiz madenlerden değerli madenlere dönüştürme esnasında semavî tesirleri elinde tutmaya çalışmalıdır. Böyle bir bakış açısının tabii neticesinde madenlerin zahiri ve fizikî niteliklerinin yanında ruhî niteliklerinin de olduğu sonucuna varan Câbir b. Hayyân, tam burada “iksir” kavramını ortaya koyar. Kimyevî dönüşüm (*tahavvül*) sıradan fizikî bir süreç olmaktan çıksın diye bu dönüştürülme sürecinde sadece madenî bir cevher bulunmaz, aynı zamanda bitkisel (nebatî) ve hayvanî özellikler de barındırır. Dönüştürme işleminde, semavî tesirler ve kimyacının manevî yoğunlaşmasının (iç dünyasının hazır oluşu) ile madende olduğu düşünülen canlılık boyutu da sürece katılmış olmaktadır (Nasr, 1989, s. 194-197).

Harf Sembolizminde Sayısal Değerler

İbn Arabî *Ukletu'l-Mustefiz* adlı eserinden alarak çevirisi ile birlikte aşağıda sunduğumuz Cabir b. Hayyân'ın Cafer es-Sadık'tan öğrendiği bilgileri içermektedir. Aynı zamanda harflerin mahreçlerine ve onların tabiatlarına dair kaydettiği önemli bir pasaj vermektedir:

Her feleğin Hakk'ın tevdi ettiği (yarattığı) şekilde hükmettiği bir alan vardır. Bu harfler feleğidir. (Ayın) konaklarında (*menzil*) olduğu gibi harfler feleğinin yirmi sekiz müstakim mahrecine ait 28 feleği vardır. Sonra bazı harfler insan ve diğer canlılarda bu istikamet çizgisinden çıkarlar. Bu, miktarı azalıp eksilmeyen kalan miktar kadardır. Bâ ve fâ, cîm ve şîn arasında yer alan harfler ve hayşum harfleri örneğinde olduğu gibi bazı harfler bu istikamet çizgisinden ayrılırlar.⁶ Diğer canlılarda da bu şekildedir. Cafer es-Sadık'ın (r.a.) öğrencilerinden bazı bilginler Cafer es-Sadık'ın tüm canlı (*hayy/hayevan*) seslerinin sayısının 77'e ulaştığını tespit ettiğini bana anlatmışlardır.⁷ Bu felek ve konakları, iki feleğin altında (etkisinde) olduğundan harflerin üzerinde doğrudan etki eder ve özelliklerini değişiklik olmadan aynı şekilde konağındaki harfe verirler. Ancak burada cennetin tavanı (*sakf*) olan Atlas

⁶ Mesela p ve ç harfleri bu türdendir.

⁷ Dilbilimciler genellikle dünya alfabelerinde kullanılan seslerin sayısını hesaplarken, Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) referans alırlar. IPA, tüm dillerdeki fonemleri sistematik bir şekilde sınıflandırır. Diller, konuşma sırasında üretilen farklı sesler (fonemler) aracılığıyla birbirlerinden ayrılır. Fonemler, her bir dilin sesli (vowel) ve sessiz (consonant) seslerini temsil eden birimlerdir. IPA, yaklaşık 107 sesli ve sessiz fonemi kapsar.

feleğinde latif bir ruhaniliği vardır ki bu fikri harflerle cennet ehlinin aleyhine sözler bulunmaktadır. Lafzi harfler ise içinde buldukları bu feleğin bizzat kendisinde onların lehinedir. Ancak bu mutad olarak kullara söylenen kelimadan daha latif ve daha tatlıdır. Çünkü o bizim şeklimiz gibi Cennette halis bir ruhaniyet ile en adil şekilde neşet etmek üzere işlemektedir. (İbn Arabî, t.y.)⁸

Câbir b. Hayyân'a göre, maddenin sahip olduğu hararet, burûdet, yubûset ve rutûbet şeklindeki dört tabiatın, 1, 3, 5, 8 ve bunların toplamı olan 17 sayısı ile diğer sayıların her elemente göre değişen nispetleri arasında bir bağ vardır. Bu sayede madenlerin oluşumunda katkısı olan bu nitelikler her elemente belirli bir sayısal değer verir. Câbir b. Hayyân, madde ve kâinatın teşekkülünde 17 sayısının önemine değinmektedir. Ayrıca elementte bulunan 7 kuvve ile her kuvvenin sahip olduğu 4 yoğunluk derecesinin çarpımından elde edilen 28 sayısını da mükemmel bir sayı kabul eder. 28 sayısı hem 1, 2, 4, 7, 14'ün toplamı hem de Arap alfabesindeki (İbn Arabî'ye göre ise nefes-i rahmani hasebiyle ağızdan çıkış sırası) harflerin de sayısını teşkil etmektedir. $3+5+1+8=17$ ve $4+9+2+7+6=28$ dizilerinin toplamı olacak şekilde sırasıyla 17 ve 28 rakamları izdüşümsel olarak bölümlenmiş bir "sihirli kare" meydana getirerek karede yukarıdan aşağıya ve sağdan sola rakamlar toplandığında sürekli 15 sonucunu elde eder (Kaya, 1992).

Câbir b. Hayyân tarafından kullanılan yukarıdaki sayıların oluşturduğu dizelerin Pisagor, eski Bâbil ve Çin kültürüyle ilintili olduğu anlaşılmaktadır. (Nasr, 1991, s. 260-270). Câbir b. Hayyân'ın benimsediği kozmoloji anlayışına göre dört unsur ve dört tabiat ile "hebâ" (Grekçe aslına istinaden *hyle* (*heyula*) da denilen) bir tabiat daha kabul etmiştir. Câbir b. Hayyân, bunu "cirmu'l-felek" şeklinde isimlendirmiştir (Câbir b. Hayyân, 1935, s. 428-429.). Ayrıca Câbir b. Hayyân'a göre nefiste cisim olma isteği bulunmaktadır. Mizan, her cismin klasik fizikte kabul edilen dört unsurunun oranını tesbit ederek bu cismin terkiibini yenilemeyi amaçlayan bir teoridir. Bu nazariye ile *es-san'avî* cisimde meydana gelen dönüşümleri yönlendirerek, iksiri elde edebilir (Câbir b. Hayyân, 1935, s. 481).

Câbir b. Hayyân'ın mîzan teorisine istinad eden simya/kimya anlayışı onu "Havâs ilmi" adlı başka bir bakış açısına götürmüştür. Câbir b. Hayyân madenlerden başlayarak, sırasıyla bitki ve hayvanların özellik (havas) denilen hususiyetlerini, benzer ve farklı yönleri ile bunların uygulamada ve tıptaki önemini araştırmıştır.

Kırât (قيراط) madenî ödeme aracı olan sikkeyi, ecza ve değerli taşları ölçmede kullanılan eski bir ağırlık ölçüsü birimidir. Arapça'da kırât Süryânîce'de karatâ, sözlükte kurduğu zaman ağırlığı birbirine çok yakın olan "keçiboynuzu çekirdeği" demektir. Arapça ve Ârâmîce harrûb veya harnûb Akkadca harûb, Süryânîce ise harob denen "keçiboynuzu" anlamında bir kelime de bulunmaktadır (von Zambaur, 1949). (von Zambaur, 1950).

⁸ İbn Arabî burada, felek ve konakların harflerin doğrudan etkisinde olduğunu, özelliklerini konağındaki harfe verdiğini ifade etmektedir. Burada ruhi ve lafzi harfler ikilemine gidiyor. Cennet dilinin ruhani harflerinden bahsetmektedir.

Halife Abdülmelik b. Mervân döneminde yapılan reformla tablolardaki ölçüler kabul edilmiştir:

Tablo 5. Ölçü Tablosu

Miskal-dinar	1					4,25 gr.
Dirhem	11313	1				3,1875 gr.
Dânek	8	6	1			0,53125 gr.
Kırat (Bağdat)	20	15	2,5	1		0,2125 gr.
Habbe (Bağdat)	60	45	7,5	3	1	0,070833 gr.

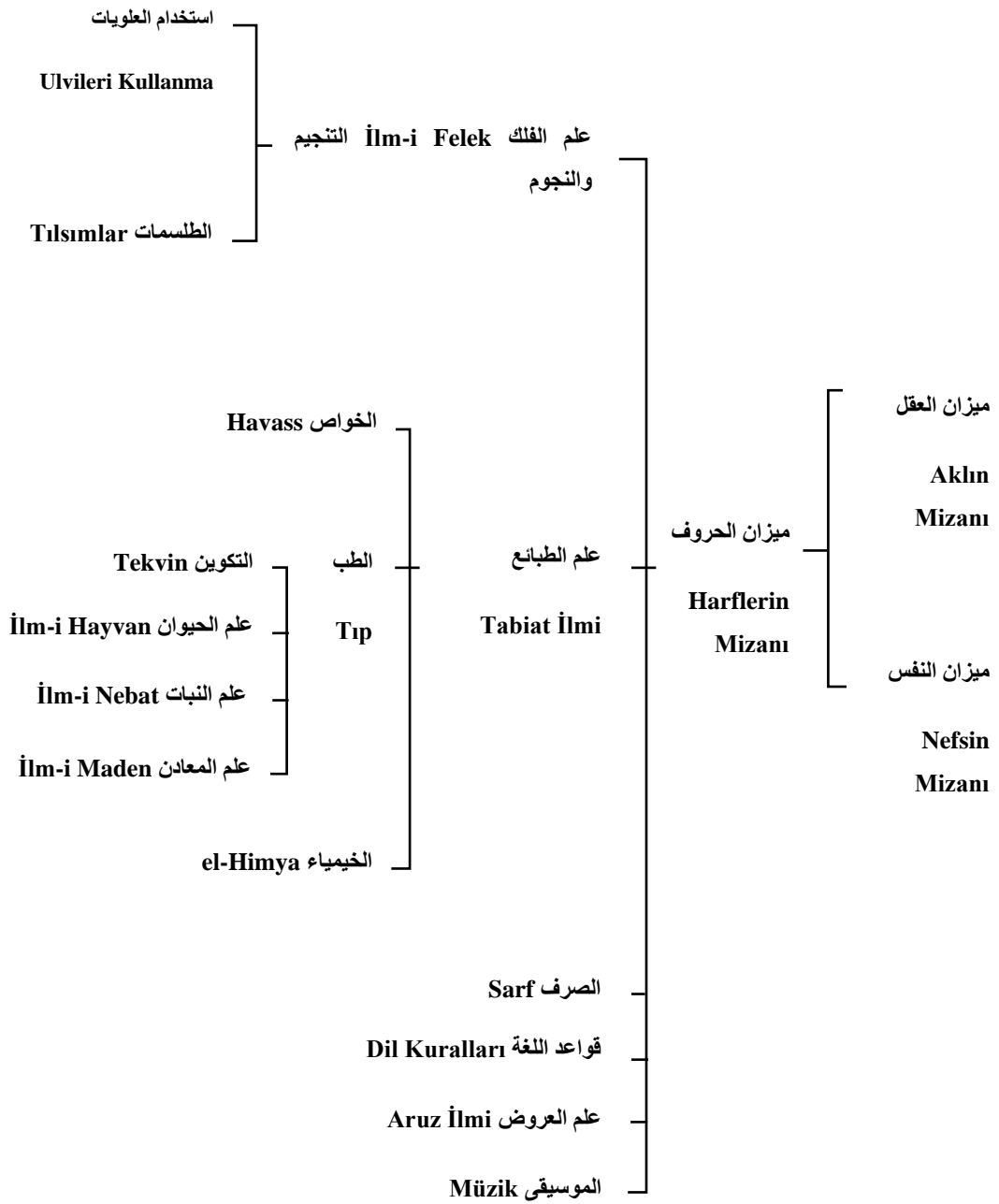
Veya Kırat ve Habbe'nin Bağdat yerine Fâris ölçümüyle

Tablo 6. Ölçü Tablosu

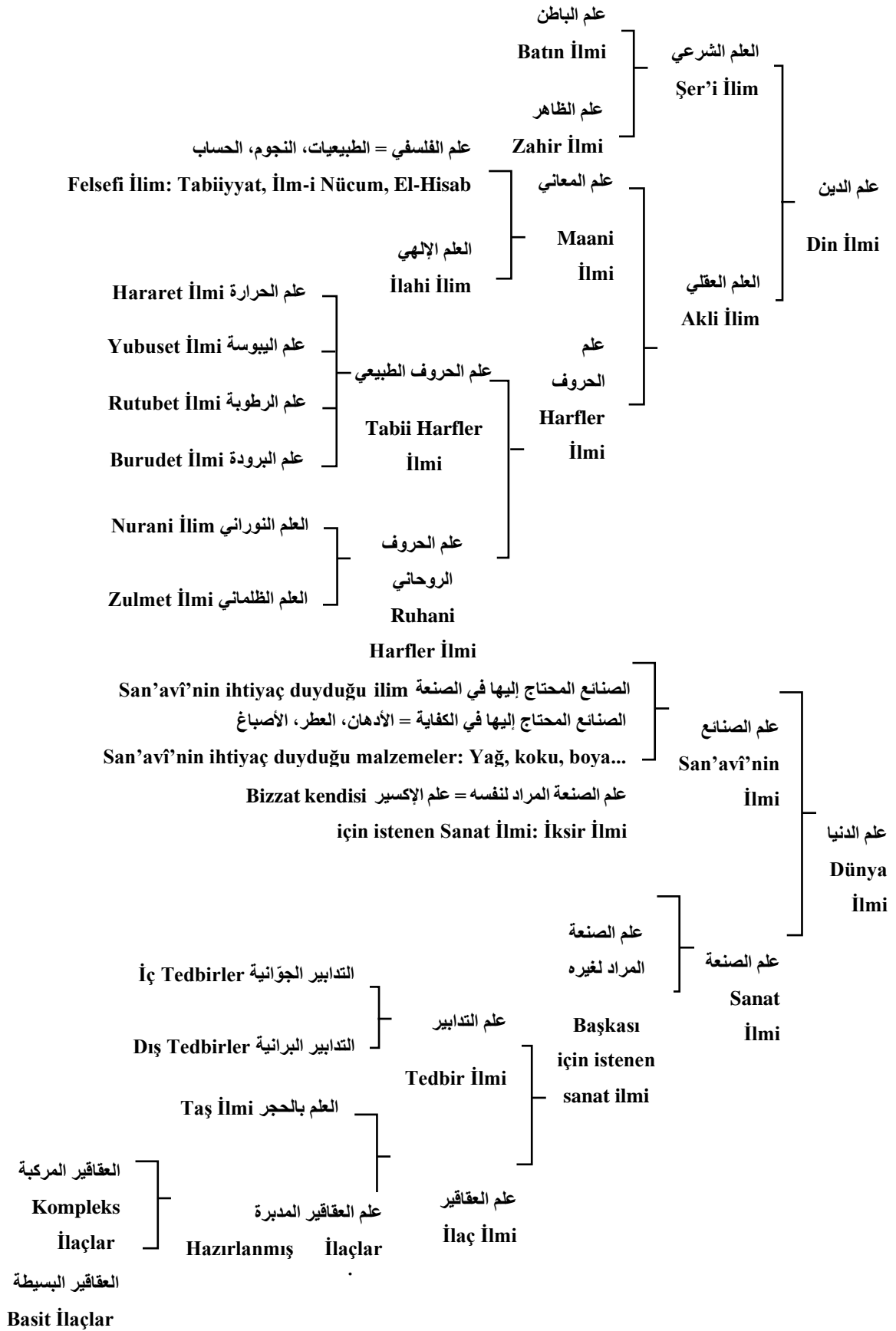
Kırat (Fâris)	24	18	3	1		0,1770833 gr.
Habbe (Fâris)	72	54	9	3	1	0,0590277 gr.

Matematik ve astronomi gibi alanlarda ön plana çıkmış olan Ebu'l-Vefâ el-Bûzcânî'nin (ö. 388/998) bir dinar'ın, 20 (yirmi) Bağdat kıratına eşit olduğunu ifade etmesi bunun da 24 Basra/Fâris/Ahvaz kıratına denk olması yine 60 Bağdat habbesi ile 72 Basra ve Fâris habbesi'nin aynı şeyi ifade etmesi (el-Bûzcânî, 1971 s. 331) şeklinde verdiği bilgiler Diyanet İslam ansiklopedisinde aktarılan yukarıdaki tabloları anlamayı nispeten kolaylaştırmaktadır.

Dirhem (الدرهم) ise gümüş para birimi olarak ön plana çıkmış ancak aynı zamanda bir ağırlık ölçüsüdür. İslâmî dirhem'in biraz daha hafif ve ağırları olmakla birlikte teorik ağırlığı 14 kırat'a tekabül eden 2,97 gramdır (el-Kettânî, 1990-1993).

Tablo 7. Cabir'in Mizan Teorisine Dair Tablo: (Lory, 2008, s. 33)

Tablo 8. Cabir'in İlimlerin Tasnifine Dair Tablo: (Lory, 2008, s. 42)

Tablo. 9-10-11-12. Cabir'in Dört Unsur Teorisine Dair Tablolar:

مرتبة		درهم ودائق		ب		ج		د	
درجة	هـ	نصف درهم	و	نصف درهم	ز	نصف درهم	ح	نصف درهم	
دقيقة	ط	دانقان ونصف	ى	دانقان ونصف	ك	دانقان ونصف	ل	دانقان ونصف	
ثانية	م	دانقان	ق	دانقان	س	دانقان	ع	دانقان	
ثالثة	ف	دانق ونصف	ص	دانق ونصف	ق	دانق ونصف	ر	دانق ونصف	
رابعة	ش	دانق	ث	دانق	ث	دانق	خ	دانق	
خامسة	ذ	قيراط	ض	قيراط	ظ	قيراط	غ	قيراط	

مرتبة / درجة / دقيقة / ثانية / ثالثة / رابعة / خامسة

Hararet الحرارة

Burüdet البرودة

Yubûset اليوسية

Rutübet الرطوبة

المرتبة الثانية في الأربعة / Dördün İkinci Mertebesi						
مرتبته	درجة	تفقيفة	ثانية	ثالثة	رابعة	خامسة
Hararet الحرارة						
-	هـ	ط	م	فا	ش	ذ
ثلاثة دراهم ونصف	درهم ونصف	درهم وربع	درهم	أربعة دوانق	نصف درهم	دانق ونصف
Burûdet البرودة						
ب	و	ى	ف	ص	ث	ض
ثلاثة دراهم ونصف	درهم ونصف	درهم وربع	درهم	أربعة دوانق	نصف درهم	دانق ونصف
Yubûset اليوسية						
ج	ز	ك	س	ق	ث	ظ
ثلاثة دراهم ونصف	درهم ونصف	درهم وربع	درهم	أربعة دوانق	نصف درهم	دانق ونصف
Rutûbet الرطوبة						
د	ح	ل	ع	ر	خ	غ
ثلاثة دراهم ونصف	درهم ونصف	درهم وربع	درهم	أربعة دوانق	نصف درهم	دانق ونصف

المرتبّة الثالثة في الأربعة / Dördün Üçüncü Mertebesi											
مرتبّة	-	خمسة دراهم خمسة ودانق	ب	خمسة دراهم خمسة ودانق	ج	خمسة دراهم خمسة ودانق					
درجة	هـ	درهمان ونصف	و	درهمان ونصف	ز	درهمان ونصف					
دقيقة	ط	درهمان وقيراط	ى	درهمان وقيراط	ك	درهمان وقيراط					
ثانية	م	درهم أربعة ودانق	ق	درهم أربعة ودانق	س	درهم أربعة ودانق					
ثالثة	فـ	درهم دانق ونصف	ص	درهم دانق ونصف	ق	درهم دانق ونصف					
رابعة	ش	خمسة ودانق	ث	خمسة ودانق	ث	خمسة ودانق					
خامسة	ذ	دانقان ونصف	ض	دانقان ونصف	ظ	دانقان ونصف					
Hararet الحرارة			Burûdet البرودة			Yubûset اليوسة			Rutûbet الرطوبة		

مرتبة	-	تسعة دراهم ودانقان	ب	تسعة دراهم ودانقان	ج	تسعة دراهم ودانقان	د	تسعة دراهم ودانقان					
		درجة		هـ		أربعة دراهم		و	أربعة دراهم	ز	أربعة دراهم	ح	أربعة دراهم
		دقيقة		ط		ثلاثة دراهم		ى	ثلاثة دراهم	ك	ثلاثة دراهم	ل	ثلاثة دراهم
		ثانية		م		درهمان أربعة دوانق		ق	درهمان أربعة دوانق	س	درهمان أربعة دوانق	ع	درهمان أربعة دوانق
		ثالثة		ف		درهمان		ص	درهمان	ق	درهمان	ر	درهمان
		رابعة		ش		أربعة دوانق		ث	أربعة دوانق	ث	أربعة دوانق	خ	أربعة دوانق
خامسة	ذ	قيراط	ض	قيراط	ظ	قيراط	غ	قيراط					

Burada Elif (ا) dışında kalan harfler için kırat, dirhem, danik/danek gibi ağırlık ölçüleri 4 aşamalı bir tarzda verilmiş, devamında da mertebeden başlayarak, derece, dakika, saniye, salise, rabia ve hamise şeklinde sıralanmıştır. Kimyada kullanıldığı şekliyle ölçüler, harflerin dört unsura göre bölünmesi hesabına göre soldan sağa ebced hevvez şeklinde başlayarak tamamlanmaktadır.⁹

Burada belirtilen hususları kısaca değerlendirmek gerekirse kanaatimizce burada belirtilen ölçü birimlerinin hem kimya ve tıbbî süreçlerde hem de günlük yaşamda çeşitli

⁹ Detaylı bilgi için ağırlık ölçüleri ile ilgili DİA'nın aynı adla isimlendirilen maddeleri incelenebilir.

karşılıkları bulunmaktadır. Cabir'in kitabında tabloların geçtiği yerde bu konuda net bir tasrih olmadığından bu ölçüleri bu şekilde neden serdettiği konusunda net olmayan bazı bilgilerin bilindiği söylenebilir. Denge teorisinden bahseden Cabir'in bu tablolardaki harflerin karşılıklarını ölçülerle dört ayrı nitelikte ele almıştır. Onun *tebdidu'l-ilm* ifadesiyle belirttiği bilgiyi serpiştirerek ehil olmayanlardan koruma maksadı burada da ortaya çıkmış olabilir.

Sonuç ve Öneriler

"*Hurûf ilmi*"nin İslâm dünyasında yayılmasında, ilk dönemlerden itibaren Câbir b. Hayyân'ın fikirlerinden esinlenildiğine dair kimi bilgin ve filozoflar arasında yaygın sayılabilecek bir kanaat mevcuttur. Cabir'e göre tabiat dört unsurdan meydana gelmektedir. İlahi Esmâ ve sıfatların, felekler ile yıldızlara sirayet ederek bu varlıkların nefislerini meydana getirmesi neticesinde, Ulvî ve süflî âlem arasında gizemli/sırlı irtibatı da, bir nevi şifre gibi algılanan harfler ile rakamlar göstermektedir. Bu harf ve rakamların sırları da kelimeler vasıtasıyla kâinata yayılmıştır.

Cabir, *el-kimya* ilminin hak etmeyenlerin ve yeterince çaba göstermeyenlerin eline geçmemesi için bu yaptığına bilginin dağıtılması (*tebdidu'l-ilm*) ilkesi diyerek verdiği bilgilerde kasıtlı olarak eksiklikler bırakmış ve bu eksik kısımları diğer bir kitabın başka bir kısmına havale etme cihetine gitmiştir.

Pierre Lory, Cabir b. Hayyân'ın *Kitabu's-Seb'in* (Yetmişler Kitabı) adlı eserinin ilk 10 kitabının¹⁰ çevirisine yazdığı giriş yazısında, yazarın, yalnızca bilenlerin metni nasıl okuyacağını anlayabilmesi için simya prosedürlerini kasıtlı olarak sırasız bir şekilde sunarak "bilgiyi dağıtma" (*tebdidu'l-ilm*) alışkanlığını vurgular. Aynı anlayışın başka bir yansıması olarak simya yazarları, süreçlerini ve içeriklerini tanımlamak için bol miktarda metafor, teknik ve imalı terminoloji ile işaret ve sembol yüklü oldukça gizemli bir dil kullanmıştır.

Belki de simyanın metafizik bilgiyle ilişkilendirilmesi ve yukarıda bahsedilen ilmin ehli olmayanlardan uzaklaştırılması isteği nedeniyle, Arapça simya incelemeleri ısrarla gizliliğe başvurarak, temel amaçları bilgelikten ziyade zenginlik elde etmek olan açgözlü insanlara mesafeli olmuştur. Kendilerinden önceki Helenistik simyacılar gibi, Arap simyacıları da bir metale, üzerinde etki ettiği düşünülen gezegenin adıyla atıfta bulundular, böylece tarifler arasında gümüş Ay ile, cıva Merkür ile, bakır Venüs ile, altın Güneş ile, demir Mars ile, kalay Jüpiter ile ve kurşun Satürn ile kullanılarak bu gezegenlere sembol olmuşlardır. Simya bileşenlerinin modern kimyada kullanılanlarla adları görünürde aynı olsa bile, bu bileşenlerin çoğunlukla aynı maddeyi belirtmediğini bilmek gerekmektedir.

Arap simyacıları hakkındaki bilgimiz büyük ölçüde, tercüme vasıtasıyla eserlerinin günümüze ulaşma ihtimali daha yüksek olan Latince tercüme aracılığıyla aktarılmıştır. Bu alandaki akademik araştırmalar hala öncü çalışmalardır ve her yeni keşif, bir el yazmasının her yeni baskısı, Arap simyası tarihine ilişkin algımızda önemli değişikliklere yol açabilir. Kendisine atfedilen 300'den fazla simya kitap ve risalesiyle "c-b-r" kökünün "düzeltme ve onarma" anlamı göz önüne alındığında, Paul Kraus ve Pierre Lory dahil bazı araştırmacı ve akademisyenler "Cabir Külliyyatının" bir grup anonim simyacının eseri olarak görülmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Fuat Sezgin ise yukarıda belirtildiği üzere buna şiddetle karşı

¹⁰ Burada müellif kitap ifadesini, babı/bölümü anlamında kullanmıştır.

çıkıştır. Anonim bir grubun telifi gibi gösterilmesi İslam bilim tarihinin ortaya konulan eserlerin büyüklüğünü kabullenememe ile ilgili olmalıdır.

Cabir'in önemi Arap simyasının tarihiyle sınırlı kalmamış çok sayıda eseri Latinceye çevrilerek Cabir'e ait literatürü büyük ölçüde batıya aktarılmıştır. Disiplinler arası bir çaba gerektiren bu konuların çeşitli komisyon teşekkülleriyle yürütülmesinin çok değerli sonuçlar doğuracağına olan inancımızı pekiştirecek çok sayıda yeni malumat ve kaynak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kurumsal destek sağlanarak ilmi eser neşri ile çeşitli araştırmalara zemin hazırlanması gerekmektedir.

Cabir'in çalışmalarını özellikle ses yönüyle tasavvufi bakış açısını beraber düşündüğümüzde temel insani bir yönü vurguladığını görürüz. Uluslararası Fonetik Alfabeti (IPA), dünya dillerinde kullanılan sesleri (fonemleri) temsil etmek için oluşturulmuş dilbilimciler ve ses uzmanları tarafından kullanılan bir sistemdir. Yabancı dillerin öğretiminde doğru telaffuz için kullanılabilir. Dillerin fonetik yapısını incelemek için dilbilimsel araştırmalarda önemli bir araç olabileceği gibi ses terapisinde yani ses bozuklukları olan bireylerin tedavisinde ve değerlendirilmesinde kullanılabilir.

Extended Abstract

This paper explores the relationship between numerical values and alchemy in the context of letter symbolism, with a specific focus on the works and theories of Jabir bin Hayyan, also known as Jabir al-Sufi. Jabir bin Hayyan, one of the most influential figures in Islamic alchemy, combined Greek and Islamic philosophical traditions with his understanding of the natural world. Central to his alchemical system is the belief that everything in the universe is governed by a precise balance and harmony, both of which are intricately tied to numerical values and the symbolic significance of letters.

At the core of Jabir's alchemical theory is the sulfur-mercury theory, a widely accepted concept among alchemists of his time. According to this theory, all metals are formed from varying proportions of sulfur and mercury, which correspond to specific qualities such as heat, cold, dryness, and moisture. These elements and qualities further interact with the four classical elements: earth, water, air, and fire. Jabir believed that the manipulation of these elements and their associated qualities through precise numerical proportions could lead to the transformation of base metals into precious ones, such as gold. This manipulation also had deeper philosophical implications, symbolizing the perfection and balance inherent in nature.

Numerical symbolism plays a vital role in Jabir's alchemy, not only in explaining the composition of the physical world but also in the processes of transformation and transmutation that alchemy seeks to achieve. Jabir applied numerical values to letters and used this symbolic framework to explain alchemical reactions, believing that the correct numerical ratios could unlock the secrets of nature and lead to profound changes. His understanding of alchemy was not limited to material wealth but also extended to spiritual transformation, with the elixir of life representing the ultimate goal of both physical and metaphysical perfection.

In addition to his focus on metals and substances, Jabir's alchemy held the promise of immortality through the production of the "elixir," a magical substance believed to grant eternal life. The pursuit of this elixir was seen as parallel to the quest for enlightenment, wherein both the soul and the body could be purified and perfected. For Jabir, alchemy was not merely a

scientific endeavor but also a deeply spiritual practice aimed at understanding the divine order of the universe.

Through an analysis of Jabir's work, this study highlights the intricate relationship between letter symbolism, numerical values, and alchemical theory in Islamic thought. By exploring how numerical ratios, symbolic meanings, and alchemical processes intersect in Jabir's writings, we gain insight into a rich intellectual tradition where science, philosophy, and mysticism converge.

In evaluating the points mentioned here, it can be said that the measurement units referenced have various counterparts in both chemical and medical processes as well as in daily life. However, in Cabir's book, where the tables appear, there is no clear specification regarding this matter, making it difficult to ascertain the reasons for presenting these measurements in this manner. Cabir discusses the theory of balance and approaches the relationships of the letters in these tables with respect to four distinct qualities. Additionally, his use of the term *tabdid al-ilm* (dispersing knowledge) may indicate a strategy to protect the information from the unqualified. This intention may also be evident in how he has arranged the measurements and concepts.

The significance of Cabir extends beyond the history of Arabic alchemy, as many of his works have been translated into Latin, largely transferring Cabir's literature to the West. We believe that the interdisciplinary efforts required to address these topics, carried out through various commission establishments, will yield highly valuable results, supported by numerous new findings and sources that have emerged. Therefore, it is essential to provide institutional support to facilitate the publication of scholarly works and to lay the groundwork for various research endeavors.

When we consider Jabir's works, especially in relation to sound and through a mystical perspective, we observe that they emphasize a fundamental human aspect. The International Phonetic Alphabet (IPA) is a system created to represent the sounds (phonemes) used in world languages. It can be used in the teaching of foreign languages to ensure accurate pronunciation. It is an important tool in linguistic research for examining the phonetic structure of languages. It is also utilized in speech therapy for the treatment and assessment of individuals with speech disorders.

Kaynakça

- Anawati, G. C. (1996). Arabic alchemy. *Encyclopedia of the history of Arabic science*. R. Rashed (Ed.). C. 3, s. 854. Routledge. <https://archive.org/details/RoshdiRasheded.EncyclopediaOfTheHistoryOfArabicScienceVol.3Routledge1996/Roshdi%20Rashed%20%28ed.%29-Encyclopedia%20of%20the%20History%20of%20Arabic%20Science%2C%20Vol.%203-Routledge%20%281996%29/page/n291/mode/2up> (Erişim Tarihi 05.05.2024)
- Aydın, A. K. (2009). Simya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (DİA), C. 37, s. 218-220. TDV Yayınları.
- Baytop, T. (1985). Türk Eczacılık Tarihi. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Burckhardt, T. (1999). *Astroloji ve Simya*. (M. Temelli, Çev.). Verka Yay.
- Câbir b. Hayyân (1935). *Muhtâru resâ'il* (P. Kraus, Nşr.). Mektebetu'l-Hanci.
- Câbir b. Hayyân (1986). *Kitabu's-Seb'in* [The Book of Seventy] (F. Sezgin, Nşr.). Frankfurt. "Editor's Introduction". Brill
- Corbin, H. (1986). *İslâm Felsefesi Tarihi* (H. Hatemî, Çev.). İletişim Yayıncılık.
- el-A'sem, A. (1989). *el-Mustalahu'l-Felsefi inde'l-Arab*. el-Hey'etu'l-Mısıriyye.
- el-Hâşimî, M. Y. (1978). Yulyûs Rûskâ (1867-1949). S. el-Müneccid (Ed.), *el-Musteşrikune'l-Almân*. Daru'l-Kitabi'l-Cedid.
- Eliade, M. (2000). *Demirciler ve Simyacılar* (M. E. Özcan, Çev.). Kabalıcı Yayınları.
- el-Bûzcânî, E. V. (1971) *el-Menâzilu's-seb'* (Ahmed Selîm Saîdân nşr.). *Târîhu 'ilmi'l-hisâbi'l-'Arabî I: Hisâbü'l-yed*, el-Lecnetu'l-Urduniyye
- el-Kettânî, A. (1990-1993). *et-Terâtîbü'l-idâriyye: Hz. Peygamber'in yönetiminde sosyal hayat ve kurumlar*. (A. Özel, Çev., I-III). İz Yay.
- Haq, S. N. (1994). *Names, natures and things: The alchemist Jabir ibn Hayyân and his Kitab al-Ahjar*. Kluwer Academic. <https://doi.org/10.1007/978-94-011-1898-9>
- İbn Arabî (t.y.). *Ukletu'l-Mustefiz*. <https://www.ibnalarabi.com/books/uqla.php?id=11> (Erişim Tarihi 05.05.2024)
- İbn Haldûn. (1401). *Muqaddime*. (Ali Abdülvâhid Vâfi nşr.), I-III,
- İbnu'n-Nedîm, (1978). *el-Fihrist fi Ahbâri'l-'ulemâ'i'l-Musannifîn Mine'l-Kudemâ ve'l-Muħdeşîn ve Esmâi Kutubihim*. Dâru'l-Ma'rife.
- Jabir Ibn Hayyân (1943). *Contribution à l'histoire des idées scientifiques dans l'Islam I: Le Corpus des écrits jabiriens*. Memoires de l'Institut d'Egypte,
- Kaya, M. (1992). Câbir b. Hayyân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 6, s. 533-537. TDV Yayınları.
- Kılıç, M. E. (1998). Hermes. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 17, s. 228-233. TDV Yayınları.
- Kingsley, P. (2002). *Antik Felsefe, Gizem ve Büyü*. (K. Kalyon, Çev.). Kabalıcı Yayınları.
- Langermann, Y. T. (1996). Review of Names, natures, and things: The alchemist Jabir ibn Hayyân and his Kitab al-Ahjar (Book of Stones). *Journal of the American Oriental Society*, 116 (4), s. 793.
- Lory, P. (2008). *Mecmuatu Musannafat fi'l-Himya ve'l-İksîri'l-A'zam*. Dar ve Mektebetu Bibliyon.
- Miftâh, A. (1997). *Mefâtihu Fusûsi'l-Hikem*. Dâru'l-Kubbeti'l-Zerkâ li'n-Neşr.
- Miftâh, A. (2011). *Buhûs havle kütübi ve mefâhîmi's-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddin ibni'l-Arabî*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- Nasr, S. H. (1989). *İslam ve İlim: İslam Medeniyetinde Aklî İlimlerin Tarihi ve Esasları*. (İ. Kutluer, Çev.). İnsan Yayınları.
- Nasr, S. H. (1991). *İslâm'da Bilim ve Medeniyet*. (N. Avcı, Çev.). İnsan Yayınları.
- Nasr, S. H. (1994). Review of Names, natures, and things: The alchemist Jabir ibn Hayyân and his *Kitab al-Ahjar* by S. N. Haq & D. E. Pingree. *Isis*, 85 (3), 470-472. <https://doi.org/10.1086/357254>
- Öz, M. (1993). Ca'fer es-Sâdık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (DİA), c. 7, s. 1-3. TDV Yayınları.
- Sâid, K. (2014). *et-Ta'rîf bi Tabakâti'l-Umem ve Ulemâihâ ve Nubezin Min Teâlîfihim ve Ahbârihim*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Saraç, C. (1963). Câbir İbni Hayyân Üzerine. *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*, 1, 1.
- Sezgin, F. (1967-2010). *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. (GAS) I-XV. Brill.
- Sıddîkî, S. & Mehdi Hassan, S. (1991). Simya ve Kimya. (A. Ünal, Çev.). M. M. Şerif (Ed.), *İslâm Düşüncesi Tarihi*, c. 4, s. 87-105. İnsan Yay.
- Taşköprizâde, İ. A. E. (1968). *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde*. (Abdulvehhâb Ebu'n-Nür & K. Kâmil Bekrî, Nşr.). I-III. Dâru'l-Kutubi'l-Hadise,
- Taylor, F. S. (t.y.). *The alchemists, founders of modern chemistry*. The Replika Process.
- Topdemir, H. G. (2008). Julius Ferdinand Ruska. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. 35, s. 250-251. TDV Yayınları.
- von Zambaur, E. (1949). Harrûbe. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, s. 301. MEB Yayınları.
- von Zambaur, E. (1950). Kırat. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 734-735. MEB Yayınları.
- Watanabe, M. (2020). Gabir b. Hayyan as a touchstone of Arabic sciences in the 8th century. *Historia Scientiarum*, 29 (2), 214-228.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Teşekkür/Acknowledgment: Doktora tezinin hazırlanması sırasında verdiği katkıdan dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0